

GELENCSÉR JÓZSEF

A Jézus Mária huszárok

(EGY SZÓLÁS NYOMÁBAN)

Z 1848/1849-ES FORRADALOM és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából a veszprémi Hudi József és Tóth G. Péter szerkesztésében megjelent egy tanulmánykötet.¹ A kiadványban Bősze Sándor (1957–2014) levéltáros, történész két osztrák katonatiszt naplója alapján írt Josip Jelačić horvát bán csapatainak 1848. évi dél-dunántúli bevonulásáról.² Többek között ezek a sorok indítottak arra, hogy Jelačić huszárjainak a nép körében egykor élő csúfnevével foglalkozzam, annak kialakulásáról, használatáról, továbbéléséről néprajzi szemszögből írjak.

Horvátország a XI. század végén Magyarország társországa lett és maradt 1918-ig. A két országot, lakóit századokon át lazább-szorosabb kapcsolat fűzte egymáshoz. A XIX. század első felében, a nemzeti megújulás időszakában azonban nemzeti, politikai, nyelvi ellentétek alakultak ki. A horvát nemzeti törekvések 1848 késő tavaszától egyre jobban szembe kerültek a Magyar Királyság érdekeivel. A mindinkább növekvő ellentétek a politikai és katonai együttes hatalommal rendelkező Josip Jelačić (1801–1859)³ horvát bán, egyidejűleg altábornagy 1848 őszi támadásával csúcsosodtak ki. A bécsi udvar által is támogatott intervenció az ország viszonylagos szuverenitása, alkotmányos rendje ellen irányult. Ahogy Jelačić csapatai átlépték a határt, a Drávát, a horvátok ellenségévé váltak. Jelačić hadseregébe horvát graničárok (*graničar*, magyarul határőr), szerzesánok (*serežan*), népfelkelők, császári-királyi gyalogosok és lovasok, valamint tüzérek tartoztak. Része volt a horvát haderőnek az a lovasság is, melynek katonáit *báni huszárok*, *banderiális huszárok*, *Jelačić huszárjai*, Ma-

¹ HUDI-TÓTH 1999.

² BŐSZE 1999. 63–67.

³ A név a horvát, a magyar és az osztrák történetírásban és azon kívül, a múltban és a jelenben, számos alakban tűnt fel. A magam részéről a jelenkori horvát szakirodalomban elfogadott alakot használom. Kivéve, ha a forrásban másként szerepel.

gyarországon pedig gúnyosan *Jézus Mária huszárok* néven emlegettek. Jelačić a kezdetektől maga is tisztában volt a lovasság hiányával, majd megszervezése után annak csekély harci értékével.

KÉRDÉSFELVETÉS

A továbbiakban néhány kérdésre keresem a választ. Először arra, hogy kikből állt, kikből szerveződött a báni huszárezred? Rögvest ehhez kapcsolódó második kérdés, hogy miként nézett ki a felszerelésük, öltözetük, fegyverzetük és lóállományuk? Vagyis miként mutattak? Harmadszor, hogy milyen volt a harci értékük? A negyedik kérdés az, hogy mi módon alakult ki rájuk a Jézus Mária huszár gúnynév? Végezetül az ötödik kérdés, hogy valóban szólás-e a Jézus Mária huszár? A válaszadáshoz a XIX. században és a XX. század elején keletkezett forrásokot használok, valamint a későbbi szakirodalomra hivatkozom. Az esetek többségében a forrásokban is és az újabb publikációkban is a fenti, egyes kérdésekre adott válaszok nem elkülönülten, hanem összefonódva jelentek meg.

VÁLASZOK

1.) Legelőször néhány gondolat a mai magyar szakirodalomból. Hermann Róbert hadtörténész azt írta, hogy a hat századból álló báni huszárezredet az egyébként kiváló szervező, Jelačić hozta létre, főleg Zágráb vármegyei pandúrokból. Ám 1848–1849-ben nem arattak különösebb sikert.⁴ Pedig ezek a katonák ott voltak Pákozdnál, Alfred zu Windisch-Grätz (1787–1862) tábornagy Pest-Budára történt bevonulásánál és a tavaszi hadjáratban is.

A mai magyar álláspont után jöjjön egy 1848-ban keletkezett horvát adat, majd egy, a horvát oldalon álló, császári-királyi tisztnaplójából meríték. A pákozdi csatát megelőzően, 1848 szeptemberének elején a horvát hadsereg harcrendje szerint a báni huszárezred Sermage ezredes parancsnoksága alatt 1000 főt tett ki, ugyanennyi lóval.⁵ Hermann Dahlen von Orlaburg báró (1828–1887) főhadnagy, Jelačić legfiatalabb segédtisztje naplójában ezt írta: „Lovasságunk 800 lovast számlál. A kis állatokat tulajdonosaik, horvát parasztok lovagolják,

⁴ HERMANN 2008. 51.

⁵ HERMANN 2008. 279.

szablyaikkal még soha egy vágást nem tettek, pisztolyaikkal még soha egyet nem lőttek.”⁶

Ismert, hogy a pákozdi csata után Jelačić serege zömével a Székesfehérvár–Mór–Győr útvonalon vonult vissza, hogy Bécs alatt csatlakozzon Windisch-Grätz csapataihoz. Itt újfent egy 1848-beli forrást idézhetek. Kossuth Hirlapjának győri tudósítója írta: október 3-án vonult be a városba Jellachich rabló bandájával. Áll a serege – többek közt – mintegy 1000 könnyű lovasból, „és valami 100, tán gúnyneven huszárnak nevezhető *poroszlókból és vármegyekatonákból*, kik közül néhányan a mult országgyűlésen Pozsonyban voltak a horvát követek mellett, kiknek ruházatuk és felhőkergető csákójuk bizonyosan még a francia háborúk idejéből valók.”⁷

A fentiek alapján Jelačić huszárezrede egyrészt vármegyei pandúrokból, poroszlókból, vármegyekatonából állt. (A három kifejezés lényegében egyaránt a nemesi vármegye rendfenntartó közegeit jelentette.) De kik voltak a Dahlen által említett parasztok az ezred kötelékében? A választ Ferdinand/Fredro Hauptmann (1919–1987) osztrák-horvát történész, egyetemi tanár így adta meg: A szabad paraszt-banderialisták voltak ők, akiknek kötelessége volt házanként egy lovas fegyverzettel együtt kiállítani.⁸ Innét ered a banderialista ezred elnevezés. A jelenkori horvát szakirodalomban az olvasható, hogy Jelačić hadseregét banderialis huszárok is alkották, akik kismesek voltak a zágrábi püspökség és a káptalan területéről. Ők – a szerezsanokkal együtt – Jelačić személyéhez közvetlenül kapcsolódtak⁹, védelmét is ellátták. A bandérium Horvátországban a középkortól kezdve a bán zászlaja alá sorakozott katonákból állt, többnyire nemesekből. Vagyis a banderialista ezred horvát történelmi hagyománnyal bírt. Tehát Jelačić báni huszárezredében a két meghatározó elemet a pandúrok és a kismesesi–szabad paraszti banderialisták adták. (Kerülhettek közéjük még öreg granicsárok és önkéntesek.) Így az első kérdésre az a válasz, hogy több elemből állt ez a csapattest.

2.) A második kérdés a báni huszárok megjelenésére, kinézetükre vonatkozott. Napjaink horvát történészei megértéssel, illetve azonosulással szólnak Jelačić csapatairól. Jelena Borošak-Marijanović tisztában van vele, hogy az akkori nyugat-európai kritériumokat figyelembe véve Jelačić hadserege egy gyengén

⁶ BŐSZE 1992. 140., BŐSZE 1999. 65.

⁷ Győr, oct. 4. = Kossuth Hirlapja 1 (1848) 86. sz. (október 8.) 389.

⁸ HAUPTMANN 1975. II. 113.

⁹ BOŠKOVIĆ 1998. 79–80.

szervezett és felfegyverzett tarka együttest képezett. Dora Bošković szerint Jelačić hadserege állt egy ezred banderiális huszárból, négy operatív gyalogos granicsár ezredből és hat tartalékból. Nagyon színes képet mutatott, többségében népi öltözetben és gyengén felfegyverezve. Amerre elhaladt sok háborús krónikás és művész figyelmét felhívta magára.¹⁰ Ezek után csak a huszárságra koncentrálni! Jelačić másik, ugyancsak naplót író segéd tisztjének, Wilhelm Hugo Ferdinand von Hompesch-Bollheim gróf (1799–1861) őrnagynak még Dahlennél is rosszabb véleménye volt a lovasságról: A báni huszárok úgy festenek a lovon, mint amikor felültetik a macskát a nyeregbe, és mindegyik karmával borzasztóan kapaszkodik, hogy arról le ne essen.¹¹ Az eddig közltek mellett még néhány magyar leírás tartozik ide.

Vas Gereben (1823–1868) ügyvédnek, írónak a kiegyezést követően, halála esztendejében több helyen is nyomdafestéket látott a Jézus Mária huszárokról alkotott szatirikus stílusú, népies nyelven fogalmazott véleménye. Azt lehet mondani, hogy kíméletlen szavakkal jellemezte őket. Sorra vette a báni huszár személyét, felszerelését és lovát. Csákóját lóitató vederhez hasonlította, ruházatát bőnek nevezte, melyben a test lötyög. A dolmány nagy gallérja pedig azt szolgálja, hogy az első ágyúlövésre a lovas oda húzza be a fejét. A Jézus Mária huszárnak „olyan rossz a lova, ha sebesen akar futni a gazda az ellenség elől, leszáll a lóról”.¹²

A XIX. század végén a Pesti Hírlap újságírója így festette le a horvát huszárokat: Jellasics József báró *banderiális lovasságot* szervezett. A huszársai fölfelé hatalmasan szélesedő, túl magas huszárcsákót viseltek és zsinóros attilát. A legénység általában hórihorgas horvát ifjakkból és elaggott granicsárokból állt. Igen alacsony, kicsi lovon ültek, így lábuk túlságosan lelógott.¹³ A későbbiekben hivatkozom még néhány forrásra, melyek szerint a legfeltűnőbb a kis termetű lovak gyatra állapota, a báni huszároknak az idejétmúlt, a napóleoni háborúkból megmaradt uniformisa, különösen a már említett komikus csákója, és a túlságosan bő vagy éppen szűk dolmánya, nadrágja volt. Ellentétben a szemrevaló, sőt fényes magyar huszár megjelenésével. A horvátok fegyverzetéből — ahogy Bošković említi¹⁴ — a kard is régebbi típust képviselt.

¹⁰ BOROŠAK–MARIJANOVIĆ 1998. 37., BOŠKOVIĆ 1998. 79.

¹¹ HAUPTMANN 1975. II. 191–192.

¹² VAS 1868. 27.

¹³ – (Az 5-ik számú ulánus-ezred jubileuma.) = Pesti Hírlap 20 (1898) 214. sz. (augusztus 4.) 6.

¹⁴ BOŠKOVIĆ 1998. 80.

Sokatmondóak a képzőművészeti alkotások is. Az ábrázolásokban azonban szerepet játszott, hogy alkotójuk melyik harcoló felet képviselte.

Josep Heicke, magyarul Heike József (1811–1861) bécsi festő és litográfus volt, aki portrékat, tájképeket, történelmi események képeit készítette. A magyar szabadságharc szereplői több művén megjelentek. Jelačić katonáiról 1848–1849-ben 8 darabból álló színezett litográfia sorozatot alkotott. A 6. számún banderialis huszár és határőr gyalogos, azaz granicsár látható. (Kiadta Rauh János Bécsben.) Egy szakszerűnek tekinthető, horvát nyelvű leírás szerint balra látható a báni hadsereg huszárja, barna lovon. A fején huszárcsákó (*kalpak*), testén sötétkék dolmány (*dolman*), arany sújtásokkal. A vállán átvetve szőrmével szegett kiskabát (*kaputić*), vagyis mente. Szürke nadrágot hord, jobb kezében puskát tart, bal oldalán kard. Tőle jobbra áll a granicsár gyalogos.¹⁵ (1. kép)

Than Mór (1828–1899) festőművész a szabadságharc alatt Görgei Artúr seregét kísérte, melynek nyomán festménysorozatot készített, több harci eseményt megörökített. A tavaszi hadjárat során, 1849. április 4-én zajlott a tápióbicskei ütközet. Itt Klapka György tábornok megfutó csapatai segítségére sietve Damjanich János tábornok katonái mértek vereséget Josip Jelačić seregére. Az erről készült akvarellen a *Császár-huszárok* elől kétségbeesetten menekülő, fel-tűnően széles csákójú báni huszárokat ábrázolta.¹⁶

Vas Gereben fentebb említett írása mellett *Szemlér Mihály* (1833–1904) festő és grafikus rajza látható. A felnőtt korában számos történelmi tárgyú képet készítő Szemlér 15–16 évesen részt vett a szabadságharcban, mégpedig a 140. honvéd zászlóalj katonájaként. 1849 augusztusának elején Guyon Richárd tábornokrába került hadnagyi rendfokozattal. A temesvári csata után elfogták, de sikerült megszöknie.¹⁷ A Jézus Mária huszárról 1868-ban megjelent rajza talán személyes élmény nyomán készült. A huszár alacsony lovon ül, csaknem a földet érő kengyelben van a lába. Fején magas, fölül széles csákó, beletűzve zöld ág, mely harci és ünnepi jel volt. A bajszos katonán magas gallérú, zsinóros dolmány, a hátán szőrmével szegett mente, szájában hosszúszerű pipa, kezében kard, oldalán tarsoly. A lóra kötve takarmányként szénacsomó látható.¹⁸ (2. kép) Vas Gereben írása és a rajz egymással összhangban áll.

¹⁵ BREGOVAC PISK 2000. 92., HERMANN–KINCSES 2012. 241.

¹⁶ RÓZSA–SPIRA 1973. 360.

¹⁷ L. 1904. 112, 113.

¹⁸ A Jézus-Mária-huszár. [Szemlér rajza.] = *Magyarság és a Nagyvilág* 4 (1868) 3. sz. (január 18.) 27.

A második válasz az, hogy a banderiális huszárok egyenruhája, fegyverzete, lova, megjelenése elmaradt a magyar könnyűlovasságé mögött.

3.) A harmadik válaszhoz már az előző kettő adott némi muníciót. Ezeken túl az is, hogy többször egyértelműen fogalmazott Jelačić huszárjainak harcértékét illetően Hermann Róbert hadtörténész. Írásai közül itt kettőre utalok. Röviden szólva kijelentette, hogy a *banderiális huszárok* mind megjelenésükben, mind harci értékben lényegesen elmaradtak a magyar huszárok mögött. Másrészt a fentebb említett tápióbicskei ütközet kapcsán írta, hogy a császári-királyi hadsereg egyik legrosszabb lovasalakulatával, a *báni huszárokkal* csapott össze a magyar szabadságharc egyik leggyengébb huszárezrede az 1. (Császár) *huszárezred*. A magyar alakulat azért sem igazán vitézkedett, mert 1848–1849 fordulóján a tisztikar jelentős része elhagyta az ezredet. Márpedig egyetlen alakulatnak sem tesz jót, ha viszonylag gyorsan és sűrűn cserélődnek a tisztjei.¹⁹ Ilyen mentség a horvát huszárok javára nem írható.

A banderiális huszárok tehát nem mérhetők a szabadságharcban kiválóan teljesítő magyar huszárezredekhez. Az összevetés eredménye messzemenően a magyar huszárok számára kedvező.

4.) A negyedik válasz a források gazdagsága miatt hosszú lesz. A Jelačić huszárok csúfondáros megjelölésének kialakulására több, részben egymástól jól elkülöníthető, részben egymáshoz közelálló válasz adható.

Ballagi Mór (1815–1891) nyelvész, teológus kétkötetes, a magyar nyelv teljes szótáraként szerkesztett munkájában a *Huszár* címszó alatt a következő is olvasható. A Jézus Mária huszárok, horvát huszárok voltak. A magyar huszárok azt fogták rájuk, hogy mikor az ellenséget megpillantották *Jézus Mária!* fölkiáltással futottak meg.²⁰ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a szabadságharcban a gyengén teljesítő magyar huszárokat sem kímélték. A Lehel huszárokat *lehull huszárnak* csúfolták, „mivel nem igen feleltek meg az igazi huszárnévnek”.²¹

A magyarok a XIX–XX. században általában csodálkozás, meglepetés, ijedelem alkalmával, váratlan helyzetbe kerülve, netán valami szokatlant látva reagáltak a történetekre *Jézus, Mária!* felkiáltással. A horvátok (ma is) egységesen római katolikusok és istenhívők. Ismereteim szerint az említett szituációkban a horvátok nem használták Krisztusnak és anyjának illetén, együttes említését. Egyébként is, ha mondták (volna) a báni huszárok, akkor — a ma-

¹⁹ HERMANN 1994. 952., HERMANN 1998. 80.

²⁰ BALLAGI 1867. I. 598.

²¹ Uo.

gyarban ismeretlen – megszólító esetben (vocativ) hangzott volna el. Tehát nem *Isus, Maria!*, hanem *Isuse, Mario!* A horvátoknál ez a két szó imádságokban, könyörgésekben, sokszor más szentekkel együtt említve szokott előfordulni. Ám akkor is más környezetben használták, pl. templomban vagy azon kívüli imádkozásnál. Váratlan helyzetekben, ijedtségnél főleg *Sveta Marijo!* (Szent Mária!) hangzott el: Esetleg a nők elé tették az *Oh!* indulatszót, amikor Szűz Máriához fordultak. Mindezek kétségkívül gyengítik, bár teljesen nem zárják ki a Ballagi Mór véleményét, az általa leírtakat. Ugyanis a csípős nyelvű magyar huszárok más tartalmú jajgatás esetén is rájuk ragaszthatták.

Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a csúfolódó szólás népi eredetű. Lehet, hogy a magyarosodó Pest piacán a német nyelvű, nagyszájú kofaasszonyok körében született meg. Ha nem is a császáriak bevonulása napján, de ahhoz közel. Rögtön terjedhetett is tovább, előbb Pesten, aztán a civilek és a honvédek között. A már hivatkozott Pesti Hirlap 1898-ban a következőket írta. Amikor Windisch-Grätz tábornagy serege elfoglalta Pestet, a horvát banderiális lovaság is bevonult. „Az akkori városháztéren üldögélő, németnyelvű, de magyar érzelmű *kofák* egyik szóvivője, amikor meglátta az ottan elvonuló ezredet, csodálkozva ütötte össze kezeit és fölkiáltott: *Jeszasz Mária! szán té a Huszáren!* Ő ugyanis az igazi huszárokat nem ismerte olyan siralmas, nevetséges alakban, a minők Jellasics hórihorgas termetű, nagy csákós, de apró kis lovakon lődörgő legényei voltak. A derék kofa csodálkozva gunyoló német fölkiáltása: *Jézus Mária! ezek is huszárok!* évek hosszú során keresztül mindenik jó hazafi ajkán gunyneve volt Jellasics banderiális lovas-ezredének, melyet a honvédek tréfásan szintén *Jézus-Mária-huszároknak* neveztek.”²²

Degré Alajos (1808–1896) író, ügyvéd, a Pilvax ifjúságának egyik vezére, a szabadságharc századosa 1883–1884-ben jelentette meg visszaemlékezéseit. Ebben írta, hogy 1849. január 5-én Pesten szívbemarkoló látványban volt része. Civilben, barátjával, Ráday Gábor gróffal együtt megtekintette Windisch-Grätz hadainak bevonulását. A Kerepesi út végétől a Váci utcáig gyalogoltak, de egyetlen ismerős arcot sem pillanthattak meg, Pest kihalt volt. Mászt nem láttak, mint cselédféléket és csőcseléket, azok is asszonyok, gyerekek vagy öregek voltak. Windisch-Grätz edzett, büszke katonái a legtökéletesebb öltözetben, felfegyverkezve, diadalmasan, elbizakodottan vonultak. „Windisch-Grätz serege után jött a Jellačićé. Mikor az ácsorgó asszonyok s gyerekek a Jellačić-

²² – (Az 5-ik számú uhlánus ezred jubileuma.) = Pesti Hirlap 20 (1898) 214. sz. (augusztus 4.) 6.

huszárokat hitvány gebéiken két-három rétből meggörnyedve látták, felkiáltottak: — Jézus Mária! Hát ezek is huszárok? Innen maradt rajtok az emlékezetes elnevezés: *Jézus Mária huszárok*.²³ Vagyis Degré a pesti népnek, népnyelvnek tulajdonította a szólást.

Vas Gereben említett hosszabb írásában a maga népieskedő, szórakoztatónak gondolt stílusában, 1868-ban valószínűleg kiszínezte, kiegészítette és teljesen magyarrá tette az alapul szolgáló történetet, vagy azok egyikét. 1849-ben, mikor „a pusztítás angyala két kaszával dolgozott mindenfelé, csak a pesti piacon támadt egy rettenetes hahota, midőn megállt a kofák előtt az a gebe, melyen a nagy nyaku zsinórozott posztóruhából pislogott ki valami eleven... *Jézus, Mária!* kiált föl bámultában a legközelebb álló kofa, összecsapván két kezét, — utána ugyanazt mondván és cselekedvén valamennyi, földadván neki ekképpen a keresztséget száraz kézzel, s lőn a csodabogárnak neve *Jézus-Mária-huszár*.²⁴ Az is Vas Gereben túlzása, hogy „Vindischgräcz” herceg „rögtön megparancsolta Jellasicznak, hogy vezettesse ki a városból a ferdepofájú regementjét”, különben, ha meglát közülük egyet, ő is elneveti magát.²⁵

A báni huszárokat *Jókai Mór* írott formában az elsők között említette Jézus Mária huszárokként. Jókai ugyanis az *Esti Lapok* kiadója és szerkesztője volt. Az újság, mint a Békepárt orgánuma 1849. február 22. és július 7. között jelent meg, május 31-ig Debrecenben. A lap komoly és humoros részekből állt, az utóbbiakat Jókai írta. A *Charivari* rovatban 1849. március 21-én a következő sorok jelentek meg. „Valahányszor a suszterbubok [cipészinások] az úgy nevezett Jelacsics huszárokból egyet látnak, mindig felkiáltanak: 'Jesus Mária' s ezért a Jelacsics huszárokat a pestiek Jézus Mária huszároknak hívják.”²⁶ Eszerint Jókai szintén pesti, népi eredetűnek tartotta a gúnyos szólást, és úgy tűnik keletkezését az inasokhoz, az utca gyerekeihez kötötte. Jókai később több regényében említette csúfnevén a báni huszárokat, anélkül, hogy elnevezésükre magyarázatot adott volna. Az 1874-ben írott *Enyém, tied, övé* című munkájában rögzítette, hogy a császáriak leggyöngébb huszárcsapata az volt, kiket *Jellacsics huszároknak* és *Jézus Mária-huszároknak* neveztek. Az 1881–1882-ben írott *Akik kétszer halnak meg* című regényében ugyancsak említést tett a Jézus

²³ DEGRÉ 1983. 251–252.

²⁴ VAS 1868. 27.

²⁵ Uo.

²⁶ *Charivari*. = *Esti Lapok* 1 (1849) 23. sz. (március 21.) 3–4.

Mária huszárokról. Az 1903-as megjelenésű *A mi lengyelünk* című művében pedig kétszer szólt róluk.²⁷

Boross Mihály (1815–1899) író, jogász, politikus a szabadságharc idején Fejér vármegye másodalispáni tisztségét töltötte be. Ebben az időszakban keletkezett élményeit három évtizeddel később írta meg. Visszaemlékezésében az 1848-as események kapcsán foglalkozott Jelačić csapataival, köztük a Jézus Mária huszárokkal. A horvát bán Székesfehérvárra érkezésekor a Jancsár utcán „tódult be a lovasság, gyalogság, ágyuk, tüzekek és ... a *Jézus Mária huszárok*”. A továbbiakban Boross azt állította, hogy a horvát huszárok „Pákozdnál nyerték a híres *Jézus Mária huszár* czimet”. A hozzá fűződő, csak első részében hihető magyarázatát is megírta: „Még a Napoleoni nemesi felkelésből hevert a zágrábi fegyvertárban néhány dolmán, mente, csákó és kard. Ezeket ráadta Jellasich néhány apró horvatra, feltolták őket horvát macskalovakra s ez volt a horvát huszár. Ha nagy volt a csákó, szalmával kapczarongygyal körülötmték. Midőn Pákozdnál meglátták a mi huszárjaink ezen csodabogarakat, elkiáltották magukat: *Jézus Mária! ez is huszár?* s oda vágattak, kardjuk lapjával fejükbe ütötték álig a terjedelmes csákót és úgy hajtották maguk előtt, mint ónos esőben béresek a tűzokfalkát”.²⁸ Vagyis Boross színes leírásában egy korai, szeptember végi időponthoz, Pákozdhoz és a magyar huszárok éles nyelvéhez kapcsolta az elnevezés keletkezését.

A csúfolódó elnevezés pesti eredetére utalt *Árvay Sándor* (1826–1914) jogász is, aki 1848. június 5-én lépett be önkéntesként a 7. honvéd zászlóaljba. Őrmerterként vett részt a pákozdi csatában, a schwechati ütközetben, a Pozsony és Nyitra vármegyei harcokban. Hadnagyi kinevezését Lipótvárban kapta. 1849. február 2-án a vár védőivel együtt tette le a fegyvert, hogy azután előbb raboskodjon, majd besorozzák a császári hadseregbe. Élményeit 1900 és 1906 között vetette papírra. Többek közt ezt írta 1848 őszéről, a Pákozdi és Schwechat közötti időszakhoz fűződően. *A báni huszárok (banderisták)* „szánalmas kinézésű lovasok voltak. Lovaik apró és sovány, a huszárok öltözete Mária Terézia korából maradt csákó (fent széles, alul szűk), bő mente s dolmány, nadrág, de nem volt az egyénre mérve, egyik majd belefulladt, oly bő volt a ruhája, míg a másik szűk volta miatt majd megfulladt. A Sándor huszároktól egy közvitéz elfogott egy ilyen huszárt — utóbb Pesten elnevezték *Jézus Mária huszárnak* —,

²⁷ JÓKAI 1964. I. 168., JÓKAI 1966. II. 167., JÓKAI 1969b. 46., 78.

²⁸ BOROSS 1881. 85.

magával hozta a táborba, vezette, mintha kecskét vezetett volna, pajtásainak azt mondta, azért fogta el, hogy este legyen a tűz mellett mivel mulatni.”²⁹

Károly János (1834–1915) nagyprépost, Fejér vármegye történetének írója említette, hogy Vereb (Fejér vm.) földbirtokosa, *id. Végh János* (1817–1918) egy történeti hűséggel írt, több kötetes naplóban rögzítette a község, a megye, az ország és családja legérdekesebb eseményeit. Az 1849. év első három napjának helyi történetét is megörökítette. Eszerint a móri ütközet után Verebre, a kastélyához vonult Franz Grammont báró ezredes a csapataival. Köztük „megérkezett gróf Sermage ezredes is, horvát huszárjaival, akiknek hivatása lett volna a császári hadseregnél egészen hiányzó vitéz magyar huszárságot pótolni; azonban maga az elnevezés nem kölcsönözhetett ezen öblös csákóju sanyarodott vitézeknek sem bátorságot, sem valódi huszárcsint, mert lovagolni is alig tudtak, kiéhezett gebéiken és nem egyet lehetett látni, mint vezette korlát mellé lovát, hogy nyergébe mászhasson — mivel arra felülni kengyel segítségével sem tudott — mindig félelem és fohászok közt, amért őket a nép *Jézus Mária huszárok*-nak nevezte el.”³⁰ Vagyis Végh János magyarázata szerint a csúfnév kialakulásához az vezetett, hogy a báni huszárokat érzékelhetően folyamatos aggodalom, félelem hatotta át, még a nyeregbe szállásnál is.

Hermann Róbert a Jézus Mária huszár titulust, szólást alapvetően két okra, anekdotára vezeti vissza. Egyrészt a pesti kofa csodálkozó felkiáltására, másrészt a magyar huszárok láttán a báni huszároknak a menekülésük közbeni jajgatására³¹. A magam részéről ehhez annyit kívánok hozzátenni, hogy az említett anekdoták közül az előbbi tűnik a valósághoz közelebb állónak. Igaz, Hermann mindkettőt igen frappánsan fogalmazta meg. A keletkezésre azonban, amint látható volt, több magyarázat is született. Árnyalatnyi, vagy kisebb-nagyobb eltérésekkel. Hihetőek és megkérdőjelezhetőek. A lényeg az, hogy a nép alkotta.

5.) Az ötödik kérdés, illetve válasz a szólások világába vezet. A *szólás* a köz- és irodalmi nyelvben gyakran használt, régebben, de legalább korábban keletkezett, állandósult szókapcsolat. A mögötte lévő szót, szavakat, fogalmat átvitt értelemben, azoknál érzékletesebben fejezi ki. Átala a beszéd, a mondánivaló hangulatosabb, képszerűbb, színesebb lesz. A szólások egy része népi eredetű.

²⁹ MOLNÁR 1989. 94–95., 100.

³⁰ KÁROLY 1896–1904. V. 510., 513. Végh János a naplót vélhetőleg utólag kiegészítette.

³¹ HERMANN 1998. 80., HERMANN 2008. 51.

Az etnográfia által vizsgált szólás szájhagyomány útján terjedő állandó szókapcsolat vagy mondat. A népköltészet legrövidebb terjedelmű műfaja. Használata történeti változékonyság függvénye. A szólások egyik csoportjába tartozik a *szólásformájú csúfoló*. Jellemző rövideggel, frappánsan gúnyol ki valamely foglalkozást, nemzetiséget. Él az irónia, a gúny eszközeivel. Rövid epikus háttere van, mely magyarázatot ad értelmére.³²

A fogalom-meghatározás fényében nyilvánvaló, hogy a Jézus Mária huszár állandó szókapcsolat, mely rendelkezik a szólás, azon belül a szólásformájú csúfoló jellemzőivel, formai és tartalmi elemeivel. Röviden, találóan és csípős nyelvvel jellemezte egy nemzet, sőt társnemzet XIX. század közepi lovaskatonáit. Érzelmi hatást váltott ki. Első hallásra észlelhető a satirikus íz, a gyengeség gúnyolása. Az epikus háttér, a szólás népi kialakulása ismertetésre került. Az pedig, hogy mennyire szólássá vált és tovább élt a Jézus Mária huszár szókapcsolat, három XIX. századbeli példával illusztrálható, illetve bizonyítható. A *Háboru-Krónika* című kiadvány 1877. évi 3. száma az orosz és a török hadsereg összetételét ismertette. Az oroszok köréből egyes seregtestek egyenruháját is leírta. Végezetül összegzett: „a színek nem a legszerencsésebben vannak összeállítva, egynemely csapat igen furcsán néz ki, alighanem emlékeztet a *Jézus Mária huszárokra*.³³ A Szegedi Híradó szerkesztője 1879. novemberében egy olvasói levelet ismertetett. Ebből kiderül, hogy a rendőri feladatokat ellátó városi hajdukát a helyi közvélemény némi maliciával így titulálja: *Jézus Mária huszárok*.³⁴ Végezetül a Székesfehérvár és Vidéke híradása 1882-ből. Október 15-én megnyílt Székesfehérváron a színi évad, mégpedig Dobsa Lajosnak Kun László című történeti drámájával. Az újság a bemutatóról kritikát közölt. Ennek végén felhívta a figyelmet, hogy a „népség és a katonaság” öltözetére, valamint alakítására több gondot kell fordítani, mert különben önkéntelenül „eszébe hozzák az embereknek a *Jézus-Mária huszárokat*”.³⁵

Ahogy a szólások egy része kikophat a gyakorlatból, úgy a vizsgált szólásformájú csúfolóval is ez történt. A XIX–XX. század fordulójáig alkalmazták. Azután az újabb nemzedékek számára már mind kevesebbet jelentett, elhalványult, eltűnt. Ahogy az I. világháborútól kezdődően a huszárság is fokozatosan háttérbe szorult, majd hadi alkalmazása megszűnt.

³² SZEMERKÉNYI-TÁRKÁNY SZÜCS 1982. 74–75., SZEMERKÉNYI 1982. 75.

³³ Az orosz és a török hadsereg. = *Háboru-Krónika* 1 (1877) 3. sz. 17–18.

³⁴ – Beküldetett. = Szegedi Híradó 21 (1879) 184. sz. (november 4.) 2.

³⁵ Színészet. = Székesfehérvár és Vidéke 10 (1882) 123. sz. (október 17.) 2–3.

Az ötödik válasz tehát így hangzik: a Jézus Mária huszár állandó szókapcsolat, szólás, azon belül szólásformájú csúfoló. Szólássá válása után, bő fél évszázadig már nem is a horvátokra alkalmazták, hanem a magyar vagy esetleg más nemzet némely egyenruhásaira. Szükséges azt is megjegyezni, hogy a horvátok a báni huszárokra a gúnyos Jézus Mária huszár megjelölést sem a szabadságharc alatt, sem később nem használták. Ebből következően szólásként sem jelent meg.

Az 1848–1849-ben lezajlott eseményeknek a magyar, illetve a horvát történészek egymástól több tekintetben eltérő értelmezését, magyarázatát, indoklását adják. Ezek ismertetését itt nem tekintem feladatommak.

EPILÓGUS

Háborúskodás idején az ellenség szokatlan tulajdonságait, gyengeségeit, feltűnő sajátosságait a vele harcban álló katonaság éppúgy gúnyolta, mint a nép. Az illetén gyakorlat alól Jelačić horvátjai sem képeztek kivételt. Ennek figyelembevételével kell értékelnünk azt, hogy a bán könnyűlovassága is megkapta a magáét. A banderialis huszárok népi eredetű kigúnyolása egyben jó példa Jézus és Mária nevének profán célú felhasználására. A szólással egy, a keresztény hithez fűződő sóhaj, fohász profanizálódott, vagyis használata a nép körében elvilágiasodott. Horváth Sándor néprajzkutató nyomán mondható, hogy az eredeti, vallásos értelemnek itt is egyfajta romlása történt.³⁶ Akár az is kijelenthető, hogy közönséges, hétköznapi használat valósult meg.³⁷

IRODALOM

- BALLAGI 1866–1873 = BALLAGI Mór: A magyar nyelv teljes szótára I–II. Pest. 1867–1873.
BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 1998 = BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, Jelena: Josip Jelačić u borbi za „Austriju slobodnih naroda”. = Uő. (szerk.): Godina 1848. u Hrvatskoj. Zagreb, 1998. 36–40.
BOROSS 1881 = BOROSS Mihály: Élményeim 1848–1861. Székesfehérvár, 1881.
BOŠKOVIĆ 1998 = BOŠKOVIĆ, Dora: O hladnom oružju u ratnim zbivanjima 1848. godine. = BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, Jelena (szerk.): Godina 1848. u Hrvatskoj. Zagreb, 1998. 72–80.
BŐSZE 1992 = BŐSZE Sándor: Két osztrák katonatiszt feljegyzései Jellačić 1848 őszi magyarországi hadjáratáról. = Szili Ferenc (szerk.): Somogy megye múltjából, 23. Kaposvár, 1992. 133–156.

³⁶ Vö. HORVÁTH 2014. 556–562.

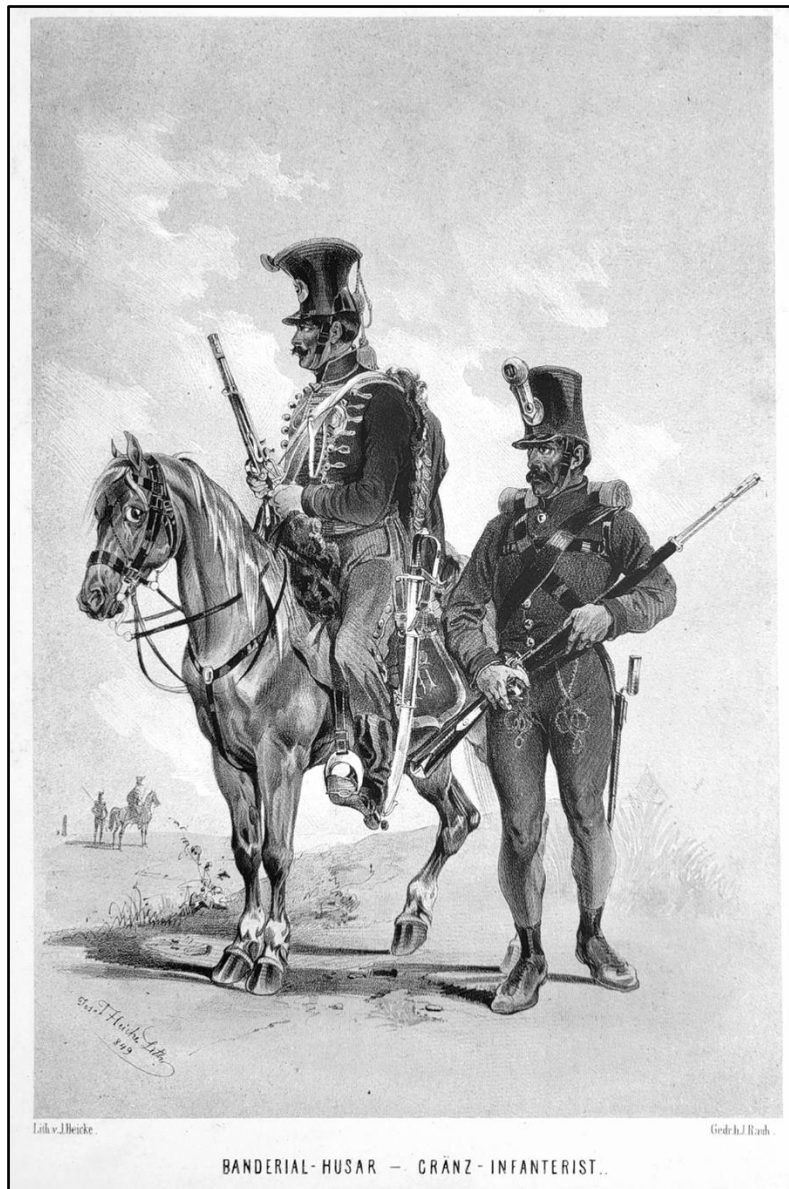
³⁷ Vö. DIÓS 1993–2014. VIII. Internetes változat.

- BŐSZE 1999 = BŐSZE Sándor: Jellačić útja a Dél-Dunántúlon két osztrák katonatiszt naplója tükrében. = Hudi József –Tóth G. Péter (szerk.): Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Veszprém, 1999. 63–47.
- BREGOVAC PISK 2000 = BREGOVAC PISK, Marina: Zbivanja 1848.–1849. na grafičkim listovima. Zagreb, 2000.
- DEGRÉ 1983 = DEGRÉ Alajos: Visszaemlékezéseim. Az 1848–49. év előtti, alatti és utáni időkből. Budapest, 1983.
- DIÓS 1993–2014 = DIÓS István (főszerk.): Magyar Katolikus Lexikon I–XVII. Budapest, 1993–2014. Internetes változat.
- HAUPTMANN 1975 = HAUPTMANN, Ferdinand: Jelačić's Kriegszug nach Ungarn 1848. Bd. 1–2. Graz, 1975.
- HERMANN 1994 = HERMANN Hermann Róbert: Huszárhősök és hőstettek 1848 őszén és telén Nyugat-Magyarországon. = Életünk 32 (1994) 10–11. sz. 945–953.
- HERMANN 1998 = HERMANN Róbert: Az 1848–49-es szabadságharc és katonai vezetői. = Új Forrás 30 (1998) 9. sz. 66–86.
- HERMANN 2008 = HERMANN Róbert: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest, 2008.
- HERMANN–KINCSES 2012 = HERMANN Róbert – KINCSES Katalin Mária: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc korabeli ábrázolásokon II. Arcképek és zsánerképek. A Hadtörténeti Múzeum Képzőművészeti Gyűjteményének műtárgykatalógusa. Budapest, 2012.
- HORVÁTH 2014 = HORVÁTH Sándor: Jelromlás, szimbólumpusztulás a népi vallásosságban. = Vasi Szemle 68 (2014) 5. sz. 556–562.
<https://lexikon.katolikus.hu/M/megszents%C3%A9gtelen%C3%ADt%C3%A9s.html> (Letöltés: 2024. március 10.)
- HUDI–TÓTH 1999 = HUDI József – TÓTH G. Péter (szerk.): Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Veszprém, 1999.
- JÓKAI 1964 = JÓKAI Mór: Enyém, tied, övé. I–II. Budapest, 1964.
- JÓKAI 1966 = JÓKAI Mór: Akik kétszer halnak meg. I–II. Budapest, 1966.
- JÓKAI 1969 = JÓKAI Mór: A mi lengyelünk. Budapest, 1969.
- KÁROLY 1896–1904 = KÁROLY János: Fejér vármegye története I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. L. 1904 = L. (Lyka Károly): Szemlér Mihály. Művészet 3 (1904) 2. sz. 112–116.
- MOLNÁR 1989 = MOLNÁR András: Árvay Sándor emlékirata. Részletek egy negyvennyolcas honvédtiszt önéletrajzából. Hadtörténeti Közlemények 102 (1989) 1. sz. 94–114.
- RÓZSA–SPIRA 1973 = RÓZSA György – SPIRA György: Negyvennyolc a kortársak szemével. Képek, nyomtatványok és iratok. Budapest, 1973.
- SZEMERKÉNYI 1982 = SZEMERKÉNYI Ágnes: Szólásformájú csúfoló. = Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 1982. 75.
- SZEMERKÉNYI–TÁRKÁNY SZÜCS 1982 = SZEMERKÉNYI Ágnes – TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Szólás. = Ortutay Gyula (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 1982. 74–75.
- VAS 1868 = VAS Gereben: A „Jézus-Mária-huszárok”. Magyarország és a Nagyvilág 1868. január 18. 27–28.

JÓZSEF GELENCSÉR
Jesus Maria hussars (Tracing an idiomatic phrase)

One of the biggest breaches in the many-century-long partnership between Hungary and Croatia came in 1848–1849 when the two states conflicted. In the autumn of 1848, there was an attack against the constitutional order of the Hungarian Kingdom by lieutenant general Josip Jelačić. The Croatian cavalry was part of Jelačić's army, which was mocked with several nicknames (e.g. Jelačić's hussars, Jesus Maria hussars) by the Hungarian soldiers. Jelačić's hussar regiment was not made up from professional soldiers therefore its fighting value was much lower than that of the Hungarian one. Their war material was out-of-date, and they had no military experience. Present folklore study looks at the phrase: Jesus Maria hussars from the point of view of its arising date, the circumstances of its origin and the method of its use. This phrase as a regular idiomatic expression originated from the time of the Hungarian War of Independence and as a phrase remained in use after 1849 as well. It was used approximately until World War 1. After a while it became a comic label for not only the Croatian hussars but also for any other unit wearing military uniform. The usage for such profane aims of the names of Jesus and Maria in this form lasted for a little bit longer than half a century.

1. kép

Josef Heicke: Banderiális huszár és gyalogos határőr (1849)

2. kép
Szemplér Mihály: Jézus Mária huszár. (1868)